

НИКОЛИНА ТУТУШ

КАКО КОД НАС ЦРКВЕ И ДАЉЕ ЛЕТЕ

Мотив летеће цркве чест је у народним предањима и легендама о настанку појединих цркава и манастира.¹ Романом *Ойсада цркве Свејтоџ Сјаса* Горана Петровића њему се додељује и значајна улога у српској уметничкој књижевности – чудесно уздизање манастира Жиче средишњи је и главни мотив романа који се сматра једним од најбољих остварења српске прозе последње деценије XX века.² Управо велики књижевноисторијски јаз који је мотив летеће цркве премостио чини га посебно занимљивим. Главно питање које се поставља јесте у ком облику се, у односу на предлог народне књижевности, овај мотив у Петровићевом делу остварује, шта је он од своје првобитности задржао, а шта изгубио.

У народној књижевности цркве прелећу с једног места на друго зато што су оскрнављене – улога опоганитеља цркве приписује се или жени (жени уопште, муслиманки, Циганки, црквењаковој жени), или Турцима.³ За предања овог типа карактеристично је постојање две основе, историјске (догађаји који су се заиста збили и који су узроковали рушење цркве, као и њену обнову) и религиозне, која прекрива историјску, а која се односи на тумачење нестанка и појављивања цркве као чуда оствареног снагом вере.⁴ Црква чија је сакралност угрожена премешта се сама или је преноси Бог, Свети Аранђео, неприродне силе или молитва попова,

¹ Радослав Љ. Павловић, *Како су код нас цркве „лећеле“*, Научно дело, Београд 1961, 20–21; Божидар Крстановић, „Етнолошки смисао легенде о прелетању цркава”, *Зборник Етнографског музеја у Београду: 1901–2001*, ур. Јасна Бјеладиновић Јергић, Чигоја, Београд 2001, 505.

² Михајло Пантић, *Александријски синдром 3*, Матица српска, Нови Сад 1999, 190.

³ Р. Љ. Павловић, нав. дело, 20–21

⁴ Исто; Б. Крстановић, нав. дело, 510.

а све то се дешава у временском интервалу од смркавања до сви-тања, дакле, за једну ноћ.⁵ Неретко, црква се одређено време задржава у реци како би се очистила од греха пре него што се спусти на безбедно, чисто место.⁶ При томе, принципи бинарне логике основни су принципи организације предања, будући да се у њима реално историјско искуство своди у оквиру митопоетске слике света.⁷

Основни елементи мотива о прелетању цркве, карактеристично обрађени и модификовани, присутни су у Петровићевом делу (светињу угрожавају преступници-гуђини, постојање историјске и религиозне основе, учествовање божанских бића у спасавању светиње, чудотворна снага вере, лустративна моћ воде, принципи бинарне логике, митски елементи), с тим да су уочљиве бројне новине које се врло скромно могу назвати разгранавањем мотива (улога оца Спиридона и Блашка, флорализација храма, значење и функција анђеоског пера, лик дохијара Данила и Андрије Скадранина), а које су од пресудног значаја за сагледавање и разумевање функције која му се додељује у оквиру шире структуре каква је роман.

Жича – ѝрича и иѝторија

Романескна прича о уздизању манастира Жиче и црквице Светих Теодора Тирона и Теодора Стратилата има своје историјско упориште у бугарској опсади жичког манастира крајем XIII века, то јест 1291. или 1292. године. Средњовековни значај Жиче добро је познат – у њој је било смештено седиште аутокефалне српске архиепископије, због чега је постала симбол српске самосталности, како државне, тако и верске, духовне.⁸ Као сабирна тачка националног и религиозног идентитета једног народа, Жича је имала статус верског и културног центра српске средњовековне државе, места од велике важности, која јој се не одриче ни у фиктивном свету романа.

⁵ Р. Љ. Павловић, нав. дело, 21, 23.

⁶ Исто, 18, 20.

⁷ Јеленка Пандуревић, „О чудесним, подземним и летећим црквама српске усмене традиције”, *Жива реч*, ур. Мирјана Детељић, Снежана Самарџија, Балканолошки институт САНУ, Београд 2011, 407.

⁸ Манастир Жича „био је седиште првог српског архиепископа. Проглас независне архиепископије српске извршен је свечано у цркви, и том приликом је извршен црквени акт, који је био у свези са крунисањем, по свој прилици, миропомазање. У саборној цркви манастирској бивали су крунисани краљеви и устоличавани архиепископи” (Владимир Р. Петковић, *Преглед црквених сиоменика кроз ѝовесницу срѝског народа*, Научна књига, Београд 1950, 119).

У роману манастир Жича заузима изузетно повлашћено место, она је средиште догађања радње, тачка пресека свих наративних токова, а „као храм центар је 'нашег света', везивна тачка неба и земље, људског и божанског, предака и потомака”⁹, чвор сваког српског времена.¹⁰ Као свако свето место, у митском кључу, Жича представља посвећену слику Космоса, уређеног простора, чију свепрожимајућу хармонију читалац спознаје на почетку романа, а коју сваки спољашњи напад прети да претвори у Хаос.¹¹ Због тога, као и у народним предањима, они који настоје да својим присуством и деловањем десакрализују простор цркве јесу припадници туђе заједнице, они који доносе разарање и смрт. Њихова атрибуција одговара атрибуцији скрнавитеља из народне књижевности, а главна одлика овог поступка јесте демонизовање страног, оног који није „наш” и који чини зло.¹² Демонизовање опсадника карактеристична је одлика Петровићевог дела, а остварује се посредством употребе наслеђа из фолклорне традиције и хришћанских учења,¹³ при чему се, изједначавајући непријатеље са демонима, призива и архидемон, првобитна Аждаја,¹⁴ сведена на змију која гризе свој реп и опасује струк предводника похода, видинског кнеза Шишмана.¹⁵

---

⁹ Марина Токин, „Традиционалне представе, веровања, ликови и облици у грађењу романа 'Опсада цркве Светог Спаса' Горана Петровића” (рукопис), Нови Сад 2010, 10.

¹⁰ Жичу тако доживљавају и они који желе да је похарају. Видински кнез Шишман каже: „Али, прво ваља Жичу! Ту је чвор који треба пресећи, да се свако српско време, и прошло, и садање, и будуће, распе у недоглед!” (Горан Петровић, *Опсада цркве Светог Спаса*, Народна књига, Београд 2008, 310).

¹¹ О храму као посвећеној слици Космоса и о вечитом настојању Космоса да се одупре силама Хаоса види: Мирче Елијаде, *Светио и њофано*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад 2003, 95, 103–106.

¹² Б. Крстановић, нав. дело, 508.

¹³ О елементима традиционалних представа и веровања везаним за демонска бића у изградњи ликова опсадника види: М. Токин, нав. дело, 39–43; о библијским елементима види: Биљана Турањанин, „Интертекстуално раслојавање романа Опсада цркве Светог Спаса Горана Петровића (Контекст Библије и средњовековне књижевности у настави)” (рукопис), Нови Сад 2014, 57.

¹⁴ О Аждаји као архидемону види: М. Елијаде, нав. дело, 96.

¹⁵ У средњем веку појас се сматрао властелинским атрибутом и симболом вазалног достојанства, које се преносило са оца на сина (Зоја Карановић, *Небеска невеста*, Чигоја, Београд 2010, 189). У складу са тим, а на основу изгледа појаса, кнез Шишман се може одредити као слуга Хаоса, демон који доноси зло (на неколико места у роману змије се доводе у везу са опсадницима (нпр. Г. Петровић, нав. дело, 216), а сматра се и да су их запосели демони (исто, 199)). При томе, змија која гризе свој реп симбол је вечности (М. Токин, нав. дело, 24), што би значило да се симболички смисао змије на Шишмановом појасу може протумачити као представа вечите борбе између Добра и Зла. Његово локусно одређење на средини тела елеменат је космогонијског мита који асоцира веровање да постоји свет изнад нас и свет испод нас (З. Карановић, нав. дело, 180), што би као простор вечите борбе Добра и Зла одређивало наш свет, свет који

У роману опсада манастира почиње оног тренутка када отац Григорије, отворивши четврти прозор Савине катихуменије, на светли уторак, угледа силну војску видинског кнеза.¹⁶ Запрепашћено монашко братство одлучује да поступи по савету најстаријег међу њима, оца Спиридона. Позивајући се на спасоносни поступак монаха Ватопеда,¹⁷ он предлаже: „Умолимо Вишњег да овоме цвету

се налази између горњих и доњих предела. (Овај пример добар је показатељ како се архиприча о вечитој борби Добра и Зла, чију снагу Петровићево приповедање добија (М. Пантић, нав. дело, 185), успешно остварује и на свом микроплану.) Притом, узимајући у обзир и шире просторно одређење (кнез Шишман се налази у окружењу жичког манастира, подједнако удаљеног од византијског Цариграда и латинског Рима), Жича се потврђује као центар тог нашег света, средина средине.

¹⁶ Означавање уторка као дана када се опасност јавља није нимало случајно, с обзиром на то да се уторак у традиционалној култури Срба сматра најнесрећнијим, најгорим даном (Миле Недељковић, *Годишњи обичаји у Срба*, „Вук Караџић”, Београд 1990, 253), а то веровање очувало се у још једном Петровићевом делу: „У тегли пекмеза начетој у понедељак никада не може да се запати плесан! (...) Ни књигу нипошто не отварај у уторак. Откада је света и века понедеоник је добар дан за почетак. Уторник је баксузан, ћорав. Додала бих, и траљав” (Горан Петровић, *Сийничарница „Код срећне руке”*, Народна књига, Београд 2000, 19).

¹⁷ Кратко приповедање о манастиру Ватопеду, једном од најстаријих, највећих и најлепших светогорских манастира (Бранислав Тодић, „Српске уметничке старине у манастиру Ватопеду”, *Чешврџа казивања о Свештој Гори*, ур. Мирјана Милосављевић и Мирјана Живојиновић, Просвета, Београ 2005, 136), још један је начин успостављања континуитета са традицијом коју су успоставили праоци прве српске владарске династије, Свети Симеон и Свети Сава, будући да је Ватопед, „поред Хиландара, у највећој мери био везан за породичну традицију Немањића” (Душан Кораћ, „Света Гора под српском влашћу (1345–1371)”, *Зборник радова Византолошког института*, 31, ур. Божидар Ферјанчић, Византолошки институт САНУ, Београд 1992, 70). Ватопед је, пре Хиландара, био место сусрета византијског, светогорског и српског православља – у њему се крајем XII века замонашио Растко Немањић, а убрзо након тога у Ватопед је пристигао и његов отац, велики жупан Стефан Немања (Б. Тодић, нав. дело, 136–137). Велика пажња коју су Сава и Симеон поклањали манастиру допринела је развоју и неговању њиховог ктиторског и светитељског култа од стране ватопедских монаха (исто, 149); с друге стране, „Ватопед је због култа светих Симеона и Саве очито задржао посебно место у очима њихових наследника на српском престолу” (Д. Кораћ, нав. дело, 54) – потоњи српски владари, све до пропасти српске средњовековне државе, указивали су поштовање, даржљивост и благонаклоност овом светогорском манастиру. Посматран у контексту живота и дела Светог Саве, као место где се замонашио, Ватопед је почетна тачка његове посвећености цркви и служби Богу, док се као највиша тачка његових постигнућа може одредити Жича, као симбол српске самосталности – у том смислу, Ватопед је њен предак, место одакле је све почело.

Међутим, прича о ватопедском чуду није једина упутница ка овом манастиру. У роману се на неколико места, као део драгоцености које се чувају у Жичи, спомиње Богородичин појас (нпр. Г. Петровић, *Опсада цркве Свештог Сјаса*, 67, 353), једна од најцењенијих ватопедских реликвија за коју се сматра да је српског порекла (Б. Тодић, нав. дело, 145). Наиме, Богородичин појас Жича

нашег отачаства подари стабљику, довољно високу, не бисмо ли се уздигли изнад домашаја страшног нападача.”¹⁸ Тако отац Спиридон, као онај који чува сећање на светогорски манастир и његово чудо, преузима улогу носиоца и преносиоца традицијског знања – прича о ватопедском чуду преноси се с колена на колено, попут приче усмене књижевности, и нуди наду у спас жичким монасима.

Отац Спиридон има значајну улогу током свих фаза опсаде, тј. током целовременог лебдења цркве, због чега је његовом лику потребно посветити више пажње. Карактеристике које му се приписују, пре свега старост чији се корени пружају до времена Стефана Немање, неузимање хране и пића, посвећеност молитви и малоглагољивост на ивици ћутања, представљају оца Спиридона као монаха који је готово потпуно присутан у духовном свету, толико да га често међу собом остали монаси и не примећују.¹⁹ Наведене особине чине га погодним преносиоцем важних знања, будући да је он и веза са прецима, при чему велики значај имају његове речи.²⁰

Деловање оца Спиридона током опсаде манастира у кључним тренуцима за његов опстанак (на почетку, када се одлучује о начину одбране, затим у критичном тренутку, када манастиру прети пад у руке непријатеља, и на крају, када механичка птица кљуца нит опстанка Жиче) сваки пут се доводи у везу са речима, пажљиво бираним и пунозначним, па и пре тога – његова старост одређује се на следећи начин: „онога што је још са благородним Стефаном

је поседовала у раном XIII веку, као дар Стефана Првовенчаног, а због неколико пута поновљеног страдања Жиче „лако је могао бити однет из овог манастира, и непознатим путевима доспети у Ватопед, где се први пут помиње у XVI веку” (исто, 146). Такође, знајући колику важност писац додељује речима и њиховом очувању, није занемарљив податак да овај светогорски манастир, још од Немањиног доласка, постаје дом српских монаха који су ту преписивали и преводили књиге са грчког на српски, због чега не чуди чињеница да се у ватопедској библиотеци налази седам српских рукописних књига, од укупно девет словенских, писаних између XIV и XVII века (исто, 151). Традиција да у Ватопеду обитава и понеки српски монах још увек се одржава (исто).

¹⁸ Г. Петровић, нав. дело, 73.

¹⁹ Исто, 72.

²⁰ Персида Лазаревић ди Ђакомо говорећи о лику оца Спиридона упућује на *Писмо сјуденичком иџуману Спиридону* Светог Саве („Загонетка светог Симеона у ’Опсади цркве Светог Спаса’ Горана Петровића”, *Лейтмотив Мајице српске*, год. 180, књ. 474, св. 5, новембар 2004, 668) у коме се као најбитније истиче поштовање завета које обезбеђује живот душе, чак и по цену губитка свега осталог, а које се остварује непомућеном снагом вере и молитвом (Свети Сава, *Сабрана дела*, прир. и прев. Томислав Јовановић, Српска књижевна задруга, Београд 1998, 227–229). Не губећи наду и не одступајући од молитве, разговора са Богом, лик оца Спиридона добија и улогу чувара, поштоваоца и преносиоца Савиног завета.

Немањом зборио”.²¹ Тако, посредством речи које изговара, временом и начином на који то чини, остварује се и његов лик – прво је то прича о ватопедском чуду, затим порука од *нешћѣо речи* да се злослуте не слушају, и на крају шапутави разговор са пламичком на гробу Јевстатија Првог. У том смислу, отац Спиридон се може посматрати и као метафора приче на микроплану која, попут целокупне приче у роману, јењава, али ипак оставља наду, будући да он саговорнике проналази и међу онима који су променили страну – крај приче уједно је и њен нови почетак.

Чудо вазнесења – усмено предање и уметничко решење

Одвајање цркве од тла и њено лебдење снажено молитвом и појем монаха и свих верника, који су се у манастиру за време прослављања Васкрса затекли, романескну причу о уздизању Жиче доводи у везу са народним предањима попут оног о цркви у селу Кални, која се једне недеље, заједно са свештеником и осталим народом, дигла у ваздух и прешла на другу страну Трговишког Тимока,²² или оних у којима цркву, како би је заштитили од турског харања, Бог или Свети Аранђео преносе на сигурно место.²³ У овим предањима слој хришћанског учења је веома битан, у њима, нарочито у првом, „кондензација митске и хришћанске семантике у функцији тумачења народне историје достигла је можда највећу мјеру”.²⁴ Њихова религиозна основа осветљена хришћанским аспектом, веома битним будући да је „ријеч о хришћанским вјерницима и њиховој богомољи и невјерницима који је угрожавају”²⁵, умногоме одговара начелима хришћанског учења која се у роману, поводом мотива уздизања цркве, активирају. То је, пре свега, новозаветна метафора о снази вере која може и горе да помера,²⁶ која

²¹ Г. Петровић, нав. дело, 72.

²² Р. Љ. Павловић, нав. дело, 20.

На овом месту потребно је нагласити да је Јеленка Пандуревић, говорећи о поменутом предању, управо Петровићеву *Ојсаду цркве Свећѣо Сѣаса* навела као пример његовог очувања и усложњавања изван граница усмене комуникације, а такво стање ствари приписала „(још увијек) подразумеваним знањима и емоцијама” (Ј. Пандуревић, нав. дело, 408). Постојање великог броја оваквих предања у ближој и даљој околини Жиче такође би могао бити један од разлога заступљености мотива летеће цркве у роману (о црквама и манастирима за које се везују предања овог типа, као и о њиховом географском одредишту види: Р. Љ. Павловић, нав. дело, 1–20).

²³ Исто, 4.

²⁴ Ј. Пандуревић, нав. дело, 408.

²⁵ Исто, 411.

²⁶ *Библија или Свећѣо ѿсмо Сѣароѣа и Новоѣа завјейѣа*, *Сѣари завјейѣа* превео Ђура Даничић, *Нови завјейѣа* превео Вук Стеф. Караџић, Британско и инострано библијско друштво, Београд 1967, Мт. 17: 20; 21: 22; Јк. 17: 6.

у роману, као и у народним предањима и легендама, не остаје на нивоу апстракције него се конкретизује – цркве мењају своје место. И док у народним представама цркве које прелећу са једног места на друго бивају анимизоване и антропоморфизоване²⁷, у Петровићевом делу манастир Жича се флорализује, поистовећује са биљком, цветом или јабуком,²⁸ при чему је битно нагласити да биље у роману има привилеговано место.²⁹ Представљање Жиче као *цветића ошачасића* који жели да се спасе пропасти издижући се ка небу асоцира на цветове небеског раја, о чијем постојању, као знању које само одабрани поседују, сведочи Блашко.³⁰

Свест о постојању народног предања у роману је и експлицитно изражена поводом црквице Светих Теодора:

Они старији, што памте предања, познадоше једнобродну цркву Св. Теодора Тирона и Теодора Стратилата, цркву која је загонетно ишчезла пре четрдесетак година, приликом опсаде Жиче од војне Бугара и Кумана.³¹

Одсуство цркве дуго четрдесетак година, према својој намени, одговара купању цркве у народном предању – њима се означава период или поступак очишћења од нанетог греха. Мењање имена одбегле црквице, то јест посвећење другим светитељима,³² још једна је у низу сличности, с тим да се и црквица Светих Теодора, то јест новопосвећена црквица Светог Петра и Павла, као и сама црква Светог Спаса, враћају на своје родно место, што није карактеристично за народна предања и легенде о летећим црквама.

Молишва као вода која крейи

Као поступак очишћења може се разумети и авантуристичка епизода о спасоносном облаку, извору преко потребне воде, која

²⁷ Ј. Пандуревих, нав. дело, 412.

²⁸ Г. Петрових, нав. дело, 73, 267.

²⁹ М. Токин, нав. дело, 64–71.

³⁰ Г. Петрових, нав. дело, 206–207.

Овако уметничко решење реализације чуда вазнесења цркве могло је бити подстакнуто и схватањем „хришћанске душе као врта који ће, захваљујући божанској храни, процветати и донети плодове” (Даница Попових, „Цветна симболика и култ реликвија у средњовековној Србији”, *Зограф*, 32, 2008, 71). У складу са њим, храм као место сусрета човека и Бога и сабирно место хришћана могао би попримити облик биљке, или једног њеног вегетативног дела, цвета или плода, симболишући тиме снагу заједништва и духовну чистоту оних који се у њему налазе.

³¹ Г. Петрових, нав. дело, 368.

³² Исто, 369.

поједнако утољава стварну и духовну жеђ – жеђ као метафора насушне потребе верника за молитвом и заштитом Творца изједначава се са физичком жеђи која може уморити човека. Стога вода која из облака стиже монасима и народу у опседнутом манастиру, осим што им враћа телесну снагу, јача и њихову веру у могућност спасења. Вода, као и у народним предањима у којима се цркве, пре него што прелете на друго место, окупају у реци како би се очистиле од нанетог им греха,³³ има лустративну моћ, способност да спере не само телесну, физичку, прљавштину³⁴ него и духовну клонулост окупљених.³⁵ У вези са тим свакако су и учења о Христу као извору животодавне речи,³⁶ о значају молитве као истинског разговора са Богом,³⁷ али и учења о молитви као води којом се умива човекова душа. Тако копање студенца у облаку добија значење дубљења, тражења извора у себи, при чему је молитва „једина сигурност на том напорном путу“.³⁸ Такође, молитвом, изједначеном са спасоносном водом, демонстрира се и снага заједништва – уједињени, монаси и верници постају сведоци још једне манифестације чуда, којом се речи оца Спиридона, да је молитви свуда место,³⁹ потврђују као најкориснији савет.⁴⁰

Блашко или њрича о малом јелаџју и Сави Немањићу

Битну улогу у одвајању и одржавању цркве на сигурној удаљености од непријатеља има Блашко, убоги божији човек,⁴¹ који

³³ Р. Љ. Павловић, нав. дело, 18.

³⁴ Г. Петровић, нав. дело, 274, 309.

³⁵ Исто, 275.

³⁶ Петровић га у роману, као завршницу епизоде о спасоносном облаку, и наводи: „Сваки који пије од ове воде опет ће ожедњети. А који пије од воде коју ћу му ја дати неће ожедњети довијека; него вода што ћу му ја дати биће у њему извор воде која тече у живот вечни“ (Исто; Библија... Јн. 4: 13–14).

³⁷ Б. Турањанин, нав. дело, 39.

³⁸ Исто, 53.

³⁹ Г. Петровић, нав. дело, 72.

⁴⁰ Поистовећивање молитве са извором који дарује живот остварено је и у опису браде оца Григорија, реликвијара у коме се чува анђеоско перо, а која се готово увела, и као таква неспособна да сачува Савину заоставштину, поново сплиће оснажена извором вере (Б. Турањанин, нав. дело, 50–51).

Такође, молитва која монасима и верницима обнавља животну снагу опсадницима доноси штету и болест (још једна у низу бинарних опозиција – напредовање/назадовање): „За разлику од горње порте, доле су Бугари и Кумани гацали по блату. Под стопама војне тло се збљузга, разгњеча. Оно дубоко ништа, остало на месту манастира, сада се претворило у ништа испуњено смутиводом. Где су и удариле, хиљаде капљица кишнице су препукле. Онако распукле, убрзано би гњилиле, прожимале ваздух трулежном влагом. Рђави осип се јавну на свему гвозденом. Смрадни се запах буђи завуче у ноздрве. Опсадници почеше да поболевају“ (Г. Петровић, нав. дело, 310).

⁴¹ Исто, 76, 205.

својим деловањем потпомаже молитвени пој монаха и верника. Он је, као што му и само име говори, блажен посебним знањима која доносе корист манастиру, али чији поступци и приче код многих изазивају смех и поругу.⁴² По особинама и понашању лик Блашка се изједначава са дефиницијом оне групе побожних људи који се у народу називају *јуродиви*, *богомољци*, *црквари* – са онима чије понашање није увек објашњиво узрочно-последничним односом, већ превазилази опсег тако задате слике света. У односу на народна предања, у којима богомољци проналазе и указују на цркве које су прелетеле са једног места на друго,⁴³ Блашко је свеприсутан у животу жичког манастира, без обзира на временску димензију – од празника Вакрсења крајем XIII века до крштења Богдановог и Дивниног детета крајем XX века.⁴⁴

Захваљујући Блашку манастир и људи у њему два пута измичу разарајућем бесу куманске и бугарске војске. Први пут Блашко цркву одваја од земље повлачећи је за један њен крај; други његов подухват представља спој давно заборављеног али у његовој љубави према биљу и дрвећу ипак сачуваног знања⁴⁵ и истинске вере у чудо. Направивши весла од јеловине и запловивши малом црквицом Светих Теодора, привезаном за храм, на сигурну висину, ван домашаја непријатеља,⁴⁶ Блашко се, као и отац Спиридон, показује као неко ко зна више од других и ко, мада несвесно, поштује завете предака. Израда весала од јеловог дрвета добија пун смисао ако се у обзир узме улога овог дрвета одређена старим правилом:

...од доба Ане Дандоло, када су венецијанске галије заузеле готово половину свода изнад рашке земље, према неписаном законправиљу, чија се сврха изгубила у неком од упада међувремена, свака је црква у својој порти морала имати мало јелашје од десетину витих стабала.⁴⁷

Весла су облик који јеловина добија, а у контексту наведеног одломка, одређујући воду као метафору опасности која прети, јасно је због чега Блашко управо њих деље. Она, преузевши симболичка значења јеле, постају средство спаса.⁴⁸ Апотропејска улога јеле

⁴² Исто, 207, 209.

⁴³ Р. Љ. Павловић, нав. дело, 23.

⁴⁴ Г. Петровић, нав. дело, 76, 397.

⁴⁵ Исто, 205–207.

⁴⁶ Исто, 208–209.

⁴⁷ Исто, 197–198.

⁴⁸ Међутим, избор да управо весла буду оруђе којим ће се манастир спасити од демонизованих непријатеља, чији се простор бивствовања поистовећује са паклом (припадници непријатељске војске изједначавају се са демонима,

је очигледна. Она се може одредити и као симбол Саве Немањића, његова замена, с обзиром на то да је он одбрана на којој се слама опасност оличена у разорном утицају Ане Дандоло, а да се од тада јела сади у близини светиња и још увек има моћ да пружи заштиту. Занимљиво је да се и у народним легендама овај светитељ доводи у везу са јелом – уморан од пута, Свети Сава заспао је под јелом и Бог га је тада позвао себи, због чега је светац јелу благословио.⁴⁹

Упркос свему, могућност потпуног остварења чуда, које би подразумевало пораз и одступање непријатеља, бива упитна. За разлику од народних предања и легенди, у којима се цркве увек успешно склањају од разорне силе оних који желе да их обезвреде, манастир Жича ипак пада у руке бугарских и куманских војника. Главни онемогућилац остварења чуда јесте ђаво, нечастиви који мења имена, а који у манастирски простор улази као Андрија Скадранин.

Тишина заборава као ударје сџранца

Андрија Скадранин, пре свега трговац временом, као неко туђ, стран, неко ко долази издалека и својим изгледом и понашањем одудара од осталог народа, у манастиру се нашао на сам дан прославе Васкрса.⁵⁰ Његово присуство, непрепознато као погубно, омогућава победу непријатеља обесмишљавајући безбедни простор манастира – ограда око храма, која као и сваки круг, будући да симболише вечност, има моћ да заштити оно што се унутар ње налази,⁵¹ није никаква препрека нечастивом, а заштитна улога три пута поновљеног опхода око манастира за време васкршње литургије поништена је на самом почетку, јер је ђаво већ међу њима.

одсуство светлости, а тиме и правога живота, одсуство звука, благо...), може се довести у везу и са тумачењем симболизма Храма Јосифа Флавија, према „ком двориште представља Море (то јест доњи предео), светилиште Земљу, а олтар Небо” (М. Елијаде, нав. дело, 91).

⁴⁹ Павле Софрић, *Главније биље у народном веровању и њевању код нас Срба*, „Свети Сава”, Београд 1912, 131.

⁵⁰ Свест о потенцијалној опасности странца сведена је на одређење странопријемнице као места његовог боравка у манастиру. Међутим, то није било довољно да спречи његов негативни утицај. Оваква промена разумевања и понашања према странцу могла би бити мотивисана и хришћанском мишљу да људе, као странац који тражи помоћ, може посетити сам Господ или један од његових анђела, а што је у супротности са традиционалним одређењем странца као туђина који може бити опасан по заједницу.

⁵¹ М. Токин, нав. дело, 24.

Зидине које су опасивале насеља штитила су их и од видљивих и од невидљивих непријатеља – биле су обредно њосвећиване у циљу одбране од Демона, Болесџи и Смиџи (М. Елијаде, нав. дело, 96).

Андрија се руга читавом човечанству носећи име човека. Свако од његових, у роману наведених, имена/презимена, носи у себи старогрчку реч *ανήρ* (*anēr*) што значи човек, или данашњу *ανδρός* (*andrós*) у ужем значењу мушкарац, у ширем човек, људина, или човек виталне снаге, мушкарчина.⁵²

Делујући изнутра, нарушавајући снагу јединства заједнице, пре свега преко дохијара Данила, Андрија Скадранин чини све како би пад Жиче постао стварност. Он је тај који први ремети равнотежу и хармонију савршенства храма и који настоји да тај и тако уређен свет сурва у ништавило хаоса. Неометаним постојањем и деловањем туђина на простору светог места одбрана манастира заправо од првог дана бива осуђена на пораз, који своје потпуно уобличење почиње да добија двадест и осмог дана опсаде, на водену суботу,⁵³ када нечастиви, преко реда отворивши прозор будућег времена, бежи из храма носећи са собом свој плен, будуће године манастира Жиче.

Нарушавање јединства заједнице и њеног молитвеног сабрања, оличеног у отпадништву дохијара Данила обележеног издајом, представљено је одвајањем црквице Светих Теодора од Спасовог дома,⁵⁴ након чега се манастир сурвао у вртлог под собом, а црквица, отуђена, пловила небом изнад рашке земље чекајући дан свог приземљења. Међутим, престанак, или тачније прекид постојања Жиче није значио и њен крај – тишини заборава супротствљала се прича. Иако похарана, Жича је сачувала своје највеће благо, анђеоско перо, најзначајнији дар Светога Саве.

Перо којим је забележена прича о Жичи

Анђеоско перо, највреднија реликвија чувана у бради манастирског игумана, а пре тога Саве Немањића и византијског василеуса Теодора Ласкариса, носи сложену симболику.⁵⁵ Оно је и

⁵² М. Токин, нав. дело, 31.

⁵³ Субота је, као и уторак, несрећан дан (М. Недељковић, нав. дело, 234).

⁵⁴ Поступак дохијара Данила који се остварује употребом јелових весела, оруђа спаса у Блашковым рукама, показује колико разорна може бити моћ нечастивог – грех издаје, почињен ђаволским упливом, злоупотребава и преображава и највеће добро (Г. Петровић, нав. дело, 353–354).

⁵⁵ Снажна симболика анђеоског пера предочена је и бројевима који се у вези са њим јављају. Анђеоско перо је девето перо које недостаје на плашту, састављеном од десет хиљада пера – девет је чинова анђела, број девет у себи три пута садржи број три, који је еманција чуда, девет је последњи једноцифрени број након ког следи прелазак на нови ниво, представљен управо целокупним плаштом од десет хиљада пера... (о симболици наведених бројева види: П. Ж. Петровић, „Бројеви”, *Српски митолошки речник*, Нолит, Београд 1970, 53–55;

потврда континуитета византијске традиције у српској култури, повезаности са прецима, духовним колико и отачаственим, и непобитни доказ вере у небеско царство, као и вере у чудо спасења. Перо је, као и отац Спиридон и дрводеља Блашко, који је својим несвакидашњим причама-знањима грејао вернике окупљене у манастиру, пре свега у вези са самом речју, а потом и са причом и моћи коју она има. Захваљујући њему, тамо где се прекинула, прича о Жичи се и наставља.⁵⁶ Истовремено, оно је и разлог опсаде манастира и разлог њеног спаса, захваљујући њему Жича постаје и остаје центар свих дешавања, пупак Космоса – лебдећи у куполи храма анђеоско перо у нераскидиви чвор везује све временске нити његовог постојања.

Истакнуте сличности између мотива летеће цркве у народном предању и роману *Ојсада цркве Светиоџ Сјаса* доводе до закључка да уметнички обрађен овај мотив задржава своје суштинске карактеристике, али и да добија сасвим нове у циљу богаћења слојевитости свог значења. Мотив летеће цркве у роману функционише као још један начин да се исприча прича о важности приче. Исплетен од митских, фолклорних и хришћанских слојева значења, који сви упућују на прапричу о борби Добра и Зла, овај мотив заогрће историјску основу и указује на значај приче као јединог истинског постојања. Њиме се посредује идеја заједништва предака и савременика, која се у роману највише вреднује, а коју писац својим остварењем, преузевши његов средишњи мотив из баштине усмене књижевности, потврђује. Значај тог заједништва истиче се и најзначајнијим симболом романа, плаштом од десет хиљада различитих пера. Као дар неугледног племена Скита византијском цару, плашт представља заједништво свих знања као и свест о његовом пореклу – највећу моћ једног народа.

С. М. Толстој, „Број”, *Словенска митологија – енциклопедијски речник*, Zepher book world, Београд 2001, 54–55).

⁵⁶ Нит постојања храма, скраћена за године које је нечастиви украо, бива настављена на временској и просторној тачки прекида – Жича се уздиже на Водену суботу на простору свог првобитног постојања, чиме се обнавља целовитост њене приче. Веома је битно да то буде баш тако: „Искупивши пратњу ђакона путовника, зналаца градитељског заната, мраморника, зографа и преписивача, Јевстатије Други је намах оставио све послове и кренуо, не би ли се у похараној цркви Св. Вознесења нашао тачно на уречени дан, на Водену суботу” (Г. Петровић, нав. дело, 334–335).